

## DÖMÖTÖR JÁNOS.

(Első közlemény.)

A kiegyezés óta való magyar irodalom máig sincs feldolgozva. Valóságos sötétbe ugrás itt bárkivel foglalkozni: a kutatónak el is kell mindig készülnie arra, hogy egészen mást talál, mint a mit keresett. Dömötörrel — életének pár érdekes mozzanata folytán — aránylag eleget foglalkoztak (ő szenzáció is volt egyszer, újságok szenzációja); róla történetesen a tollforgatók minden fajtája írt: tudósok, szépirok és riporterek; azonkívül alkalmunk volt használni oly forrásokat is, a melyek mégis e mostoha kornál találhatók leginkább: saját leveleit s élő barátainak szóbeli közléseit.

Életében számbajöhető czikk nem jelent meg róla, öngyilkossága után foglalkoztak vele először a lapok: 1877. jan. 8. és 9-én. A következő lapok írtak róla: Életképek (5. sz.), Fővárosi Lapok (jan. 11.), Budapesti Napilap (jan. 9.), Egyetértés (jan. 9.), Kelet Népe (jan. 8.), Ellenőr (jan. 8.), Képes Néplap (2. sz.), Pesti Napló (jan. 8.). Ezekről tud Szinnyei nagy munkája is, csak hibás dátummal említi fel őket, a menyenyiben Dömötör halálául az 1878. évet tűnteti fel; innen terjedhetett el e téves évszám mindenfelé; így találjuk lexikonokban, sőt tudományos munkákban is, mint pl. Ferenczi Zoltán-nál (Műveltség Könyvtára: *A magy. irod. tört.-e*). Szinnyei nem tud a Képes Néplap nagy nekrolójjáról (1877. jan. 14.) s a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokról, a hol a gyász hírek között írnak egykori munkatársuk haláláról, majd a következő számban közlik — kihagyásosan — Baráth Ferencnek a Vasárnapi Ujságban megjelent életrajzát s a lap szerkesztőjének a temetésről szóló cikkét.<sup>1</sup>

Baráth F. műve (Vasárnapi Ujság, 1877., kevés átalakítással, kibővítéssel ez jelent meg a *Dömötör János munkái* cz. kötetben) az első és egyetlen, a mely terjedelmesen és megbízhatóan tárgyalja Dömötör életét. Baráth Dömötörnek gyermekkoruk óta egyik legjobb barátja volt, így módjában állt

<sup>1</sup> Nem tud továbbá Szinnyei a következő kisebb hírekről: Magyarország (1862 aug. 3.), Magyar Sajtó (1862 aug. 5.), Szépirodalmi Figyelő (1862: 223. l.). Többször történik említés Dömötörről Kéky Lajos *Baksay Sándor* cz. monographiájában.

sok hiteles adatot szerezni. Műve nem akar több lenni életrajznál (mint írók csak érinti), ennek azonban igen becses. Életrajzi adatainkat elsősorban innen veszszük (mint minden cikk, mely Dömötörről azóta megjelent); ezért a zavartalanabb olvasás kedvéért itt jegyezzük meg: ha valamely adat mellett nem utalunk a forrásra, az tőle való.

Midőn Dömötör munkái 1878-ban megjelentek, ismét írtak róla egypár kritikát. Legfigyelemreméltóbb kétségkívül a Szász Károly (Vas. Ujság, 1878., 157. l., aláírva —r.) kitűnő bírálata. Jóakarató és elmélyedő az Angyal Dávid ismeretése is (Bpesti Szemle, 1880. XLIII. szám, 201. l.). A Dömötörről írt cikkek között rideg — és úgy látszik — vallásos tekintetek miatt elfogult hangjával egyedül állnak a Magyarország és a Nagyvilág (1878., 16. sz. Irta I. F.) semmitmondó megjegyzései.<sup>1</sup> Mind e cikkek általában kevésbé méltányolják Dömötör azon verseit, a melyekben a legkeserűbb fájdalmait sírja el, mint a genre-képeit; de ez a kor általában idegenkedett a lélek sötét és disharmonikus érzelmeitől s vonzalmával a szelíd, családias humort tűntette ki. Joggal érdekelhetne, minő véleménye volt Dömötörről e kor irodalmi diktátorának, Gyulai Pálnak. Sosem mondott róla véleményt, mégis sejthetjük ezt abból, hogy a nála jóval fiatalabb embert barátságára méltatta, 1872-ben bemutatott verseiből a Kisfaludy-Társaságban, a hová négy év múlva — bizonyára nagy része volt benne az ő ajánlatának — tagul is bejuttatta. Kritikáiban csak egy helyen említi: az *A legujabb magyar lyra* címűben (Bpesti Szemle, 1874: IX. sz. —p— jelzéssel jelent meg), a hol Benedek Aladárt, Endrődöt és Kiss Józsefet bírálva, szembeállítja őket az előző nemzedékkel, »melyben Tolnay, Dalmady, Szász Béla, Dömötör és Komócsy József váltak ki. Ez a nemzedék szerinte fölötte áll amannak.

Nagyobb igényű az az emlékbeszéd, melyet Baksay Sándor mondott fölötte a Kisfaludy-Társaságban 1885. decz. 15-én (a Kisf. Társ. Évlapjai XXI. k. 147—161. l.). Baksay régi barátja volt Dömötörnek, leveleztek is; e levelekből s más forrásokból nem egy becses adalékot közöl, egy-egy szép hely is akad munkájában, másfelől azonban használhatóságát igen megrontja az, hogy itt-ott bajos megállapítani nála, hiteles tényeket közöl-e, vagy pedig csak combinatiókat; az idézett levelek mellett nem jelöli meg a dátumot, némely túlságosan szépirodalmias közlésében meg szinte bizonyos képzeletének közreműködése.<sup>2</sup> Kisebb baj, hogy mondanivalója hiányát —

<sup>1</sup> Talán Irmei Ferencz írta. Elítélőleg szól a »kálvinista sentimentalismusról« s Dömötör *Az élet* cz. verséről pl. így ír: »Ily gondolatokat nem értünk, ezek az övéi, ki nem látja a lét értelmét s ennél fogva nem is érez velünk, általában nem érez semmit.«

<sup>2</sup> »Mikor a beteg rektor helyett . . .« stb.

elhallgatással takarja. Maga sem érti pl. Dömötör halálát, de kísérteties parádét alkalmaz s úgy tesz, mintha az öngyilkos feljáró szelleme tiltaná meg a titkok feltárását.<sup>1</sup>

Egy emberöltő múlik el, midőn valaki felveszi a Baksaytól letett tollat. (Nem szólva részletesebben a Beöthy Zsolt *Irodalomtört.*-éről, a mely sympathiával és elismeréssel említi Dömötört.) Babits Mihály az, a ki »ismét leírja e sokáig eltemetett nevet« *Az irodalom halottjai* cz. szép essayjében. E kor némely írójában közös jellemvonásul állapítja meg a zárkózottságot, mely »Komjáthynál intellektuális, Péterfynél esztétikai, Dömötörnél morális karaktert ölt«. A mit Dömötörrel ír, nem elég találó. Babitsot lírikus elfogultsága befolyásolhatta: fogarasi tanár volt, mikor ez essayt írta, a maga zárkózottsága az Isten háta mögötti városban a valónál többször kerestethette ki s láttathatta vele múltbeli lelki rokonait.

Erdemes még megemlékezésünkre (bár forrásul nem használható s Szinnyi sem tud róla) két vers s egy regény, mely Dömötörrel szól. Mikor Dömötör meghal, két költemény sír fel utána: Szabados Jánosé (Fővárosi Lapok 14. sz.) és Tolnai Lajosé (Fővárosi Lapok 16. sz.): Az utóbbi nagyon szép, szokatlanul mély fájdalom pathetikus egyszerűségével; a vége merész drámai kitörés, mint a sötét és szilaj népballadáké. A nagy balladaköltőnek lírájára is visszahatott talán a ballada. Dömötörnek egy másik barátja, Baksay, úgy keresett vigaszt, hogy elfelejtve a szörnyű véget, Dömötörnek képzeletében más, boldog sorsot adott. Így született meg a *Pusztai találkozás* cz. regény (Vas. Ujs. 1878). Baksay önvallomása nélkül<sup>2</sup> azonban — valljuk meg — nehéz volna kitalálni, hogy Dömötörrel szól; nekünk legalább nem sikerült Dombay Máté arcvonásaiban ráismernünk az íróra.

A tárgyalt közlemények felhasználása mellett, új adatainkat két főforrásból merítjük: Dömötör leveleiből s egykori barátjai közléseiből. Különösen a Baráthhoz írt levelek tartalmaznak sok becses anyagot, de hasznosak a Baksayhoz írottak is.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Más érdekes példa: Dömötör szerelmi történetéről szól — csupán a versek alapján — s mikor kijelenti, hogy költőnk nem ambíciója, hanem becsületes lelke készítette a lányról való lemondásra, így folytatja: »Az éjtszaka mélyébe ülök, mikor ezeket írom. Szél támad, mely bömbölve ömlik alá kéményemen és kandallóm ajtaját éles csattanással szakasztja fel. Fejemen szelid nyomást érzek és egy láthatatlan kéz gyöngéden kiveszi kezemből a tollat: Ezt ne ird tovább. Tehát abbahagyom.«

<sup>2</sup> Baksay tárgyalt emlékbeszédében ezt írja: »ah! ne járj te le a sirba, vedd az élőtké inkább! ragadd meg abban a pillanatban, midőn az örvénybe akar szédülni! nevezd őt Dombay Máténak! készíts neki más sorsot, más jövőt, más nyugalmat, valósíts meg jobb természetének régi ábrándjait abban a csendes hajlékban, melynek félhomályát az Ámbár Dina mosolya sugárral szövi át . . .«

<sup>3</sup> Mindkét levélcsoport Kúnszentmiklóson, az elsőik ifj. Baráth Elek úr, az utóbbiak a gimn. birtokában.

A mi a szóbeli közléseket illeti, mindenekelőtt dr. Beöthy Zsolt úrnak, szeretett professzoromnak kell köszönetet mondanom, egyaránt hasznos adataiért és útbaigazításaiért; továbbá dr. Ballagi Aladár professzor úrnak, Eötvös Károly Lajos és Halász Imre uraknak.

### I. Gyermekkora. (1843—57.)

A Dunától félórányira, szép síkságtól környezett emelkedésen, Tolna megyében van Dunaszentgyörgy. Termékeny földje szép, erős kálvinista köznemeseket táplált. Itt élnek régtől fogva a Dömötörök.<sup>1</sup> Egyikük, faluszerte becsült, értelmes gazda, messziről hozott úri feleséget: Szentés János kúnszentmiklósi tanárnak, majd bogyzslói papnak és Zelizi Máriának, a »dabasi homok virágának« leányát, Erzsébetet. Nem volt ugyan paraszt a vőlegény sem, hanem amolyan kékbeli, a menyasszony mégis műveltebb, nagyobb igényű világból került mellé. Művelt és finom leány volt, szerető feleség lett — de a faluban azt suttogták róla, hogy nyavalyatörős.<sup>2</sup> Három gyermekük született: a két elsőnek, erős, egészséges fiúknak, kis földjüket szánták; mikor 1843 december 20-án a harmadik jött, a kis János, elhatározták, hogy taníttatni fogják. Mi mást tehettek volna? Mi más lehetett volna a köznemes-sarjadékból, a kire ősei hagytak ugyan szabadságot, kiváltságokat és önérzetet, de a kinek már birtok nem jutott, s a kit nagyapjának tanári-papi állása kötelezett odáig jutni és vonzott is egyszersmind hasonlónak lenni, mint a nagyapó? A szentmiklósi professzor leánya bizonyosan szerencsétlennek érezte volna magát, ha mindegyik fia megmaradt volna, a minnek az apjuk: falusi földművesnek.

Mindez nagyjából már megszabta a kis Dömötör János pályáját.

Alacsony növésű, szelíd, okos fiú volt; láthatólag nem annyira egyszerű és kissé különcz apjához, mint inkább nagyapjához kívánt — öntudatlanul — hasonlítani. Bogyzsló, a hol az öreg lelkészkedett, közel volt; a kis János bizonyára sokat tartózkodott nála és elleste nagyapótól a papi mesterséget. Pajtásai közt szerette aztán játszani a prédikátort.

<sup>1</sup> A családról a Nagy Ivánban mindössze ennyi: »Szabolcs vármegye nemes családjai sorában áll. (Fényes E. Geographiája szerint.)« Az idézett helyen (4. k. 218. l.) valóban meg van említve egy hosszú felsorolásban, de róla semmi sincs. Ballagi Aladár úr szóbeli közlése szerint a család Ényi-Dömötör volt, erről a familiáról azonban nem tud a Nagy Iván. Dömötör ugyan összeállította s odaadta Ballaginak a családfáját, ez azonban elveszett.

<sup>2</sup> Amit Dömötör szüleiéről előadunk, részben Baráth, részben Baksay közlésein alapul. Anyja epilepsiáját Baráth mint »gyógyíthatatlan idegbaj«-t említi, Beöthy Zsolt és Eötvös azonban határozottan emlékszenek a betegségére.

A családban állandó meleg béke és szeretet volt. Így megérthetjük aztán a feltűnően erős vágyódást, a mely később a kis János lelkében a házaseset után élt; gyermekkori emlékei alapján rajzolja bizonyára a családi boldogságot is genre-költeményeiben. (*Az öreg pár.*)

Legkisebb fiú volt, csendes és jóeszű gyerek, a kihez a család legszebb reményei fűződtek, a ki meg fogja valósítani a feltörekvős álmait: hogy ne becéztek volna hát! Szegény anyjának »ha volt néha egy-egy beteg mosolya«, csak éretük volt, a fiaiért. Ő tanította a kis Jánost, alig lett négy-öt éves, írni-olvasni is.<sup>1</sup> Csakhamar elhatározták azt is, hogy német szóra adják. Akkor még dívott a cseregyerek rendszere: elküldték őt Bikács kisközségbe, egy derék német családhoz, a mely cserébe a leányát, Trézsit adta hozzájuk. A kis Haneszt igen megszerették, s ő szakállas korában is örömmel találkozott jó német gazdájával.<sup>2</sup>

1854-ben beiratták a gimnáziumba, Gyönkre. Még ebben az évben meghalt az édesanyja. Három osztályt végez itt s az utolsó évben meghal édesapja is. Tizenhárom éves korában így lett árva teljesen, így szakadt a bátyjai nyakába, a kiknek az apa végrendelete kötelességévé tette a legkisebb fiú tanítatását. S a szelíd kisfiúra most annyi gond szakadt: anyagi gondok sivár terhe, az egyedülvalóságnak, »az anyai csók, apai tanács« hiányának, a családos gyermekek boldog seregén való irigy kívülállásnak oly sok fájdalma. Ez már maga is érthetővé teszi az ő korai mogorvaságát. Alig van író, aki mélyebben érezte volna az árvaság keserűségét, mint ő; pár sora, mely erről szól, három különböző versében csaknem szóról-szóra ismétlődik; újra meg újra felsír halottjai után. A szülők értékét már alig lehet több meggyőződéssel fejtegetni, mint az ő *Növendékem születése napján* cz. eddig ismeretlen verse.<sup>3</sup> Ki becsülné a napfényt, ha nem az, a kinek sötétben kell vakoskodnia? S annak, a ki olyan családi élet napfényén sütkérezhetett, a minő az övék volt, kétszeresen fájhatott az árvaság. Ifjúságának ebben a hiányérzetében lelte szerintünk főforrását férfikorának páratlanul mély családalapító vágya. A férfi Dömötör felesége az ifjú Dömötör anyját volt hivatva pótolni.

## II. Diákévek. (1857—63.)<sup>4</sup>

A szabadságharcz után Nagykőrösön volt az ország egyik leghíresebb gimnáziuma. Ide hozták öcscsüket az árva Dömötör-

<sup>1</sup> Baksaynak írja 1874 nov. 27-én.

<sup>2</sup> L. *Vásári ebéd* cz. versét.

<sup>3</sup> L. a 23. 1. 2. jegyzetét.

<sup>4</sup> E fejezetben eredeti forrásokat használunk, Dömötörnek Baráthhoz írt leveleit.

fiúk. A rájuk maradt birtokból futotta — úgy, a hogy — a kvártélyra-kosztra való, ha — dolgoztak, kínlódtak a földdel, s ha jó volt a termés. A kis János megérdemelte, hogy taníttassák. Látta, hogy számára az élet egyetlen útja a tanulás, erősen sarkalta lelkiismerete is, rászorgálni bátyjai szerető fáradozására. Egészséges, rendkívülit nem ígérő, de jó matéria volt. A kistermetű új fiút csakhamar felfedezték tanárai, gyors felfogása, korán fejlett ítélőtehetsége, de különösen roppant emlékezete folytán; osztálytársai is hamar megszerették szelidségéért, szíves voltáért. Mind »kis Dömötörnek« hívták őt. Különösen egy volt, a kivel mélyebben összebarátkozott: egy mélyen érző, elmélkedő hajlamú fiú, Kúnszentmiklósról, Baráth Ferencz. Mikor egy-két év múlva Baráth a debreczeni kollégiumba iratkozik, levelezni kezdenek s a kis Baráth gondos és sűrű levelekben értesül kis barátjától, mi hír a fiúk között, később: mi történik az önképzőkörben, aztán: mi a véleménye az irodalmi eseményekről.

Dömötör szorgalmas fiú volt, egyike a legjobb tanulóknak, s jó tehetségeiből, a melyeket az iskola nem foglalt le egészen, maradt még egy új becsvágy táplálására is. Az 50-es évek második felében s némileg a 60-as években Nagykőrös irodalmi központ volt. Ott tanított Arany János, Szász Károly, Salamon Ferencz, Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Ács Zsigmond, Tomory Anasztáz, Losonczy István, Jánosi Ferencz, Mentovics stb. De Kőröst nemcsak az ott élő írók nagy száma tette központtá, hanem még inkább az, hogy középpontja volt azon törekvéseknek, a melyek költészetünket a parlagiasság és sallangosság állapotából a költői tartalom, a külső és belső forma művészete által ki akarták emelni.<sup>1</sup>

S a mint az elektromossággal tele test elektromosságot támaszt a közelében levő jó vezetőben, úgy ébresztette fel Arany a költői hajlamokat, az alkotás vágyát, a hír szomjúságát kedves tanítványának fogékony lelkében. Aranytól, a költészet és magyar irodalom tanárától, tanulta az új irányoknak ismeretét és megítélését. Neki mutatja meg első kísérleteit: prózai műveket és verseket, hexameterben, magyar ritmusban vegyest. Azok az alapos megjegyzések és finom irányítások, a melyeket elegendelkiismeretesebb tanártól kapott, a Dömötört ért legmélyebb hatások közé tartoznak. Mint igazi Aranytanítvány, előbb tanulmányozza a költészetet, mielőtt az alkotáshoz fogna. Föléled benne is az a lelkiismeretesség, a mely mesterét esztétikai dolgokban jellemzi. Arany 1860-ban eltávozik Nagykőrösről, de Dömötör azután is, örökre megmarad az ő tanítványának. Mindig büszke rá, hogy az

<sup>1</sup> L. Beöthy Zsolt: *Szász Károly* (Magy. Kvt. 571. sz.) 13—16. l.

volt,<sup>1</sup> sőt már ott, tanuló korában átérzi, mit tesz az, »engem Arany tanított az irodalomtörténetre.«<sup>2</sup> S míg a többi tanárokról mindig akad gáncsoló megjegyzése, Aranyt isteníti: csak hódolat illeti meg, nem bírálat. Ha Pesten átutazik, nem is mulasztja el soha felkeresni az öreg urat s meglátogatni Laczit és Julcsát.<sup>3</sup>

De a gimnázium tanári kara lassanként kicserélődött, s a díszes nevek helyébe csupa szürke ember kerül. Egyetlen nevesebb ember köztük a történetíró Szilágyi Sándor, a történet tanára, az iskola igazgatója. Vele Dömötör szokatlan benső viszonyba jut. Eljár lakására, a hol Szilágyi elmondja neki az akkori irodalmi élet kulissza-titkait, megvitatja vele az újonnan megjelenő könyveket, elmondja a legújabb irodalmi eseményeket. De Dömötör, bár szereti Szilágyit, nem fenntartás nélkül szereti: leveleiben folyton gáncsolja, kritizálja, olykor egyenesen gyűlöletének ad kifejezést. Az odaadó szeretetnek ez a hiánya, ez az állandó kritizálás Dömötörnek egyik uralkodó tulajdonsága.

Mind erősebbek benne az irodalmi ambíciók. Első akar lenni az önképzőkörben. Szaval, bírál, ír verset, prózát. Már 1861-ben meg is választják alelnökké. Egyszer két verset ad be a körbe: a *Székely* című románczot és *A háremhölgy* című balladát.<sup>4</sup> Az iskolai könyvtár javára rendezett hangversenyen elszavalja az *Uj Simeont* Tompatól, s a jelenlévő Egressy Gábor tetszését is megnyerte szavallatával. Boldogan tudósítja Baráthot a nagy eseményről s a levél végén lelkesedve írja: »Éljen! Enyém a babér! Vivat!«<sup>5</sup> De a következő iskolai évben már szakít az önképzőkörrel. Mikor egy ünnepély alkalmából őt is felkérlik aesthetikai értekezés felolvasására, nem áll kötélnek. »A nagykörösi publikumnak aesthetica!!!«<sup>6</sup> írja göggel és nem kevesebb, mint három felkiáltójellel.

Utolsó évét tölti itt, kitűnő diák. Mit neki az önképzőkör?! Ő kritikát ír a Prot. Egyh. és Isk. Lapba Szabó Károly pápai tanárnak 1863-ban megjelent *Költészettanáról*. Dömötör hosszú bírálatát aztán Szilágyi kiadja két folytatásban.<sup>7</sup> Szigorú fölényvel s azzal a biztossággal bírálja a könyvet, a mely csak a problémák, a nehézségek nem ismerői sajátja, azoké, a kik igazában önállóan még nem gondolkodtak a tárgyalt dolgok felől, de jól megtanulták őket. Poétikai nevek, osztá-

<sup>1</sup> Halála után majdnem minden lap megírta, hogy Aranynak Körösön kedves diákja volt.

<sup>2</sup> Levél Baráthhoz 1862 máj. 27.

<sup>3</sup> Több ez időben kelt levele szerint.

<sup>4</sup> Levél Baráthhoz 1862 jan. 29.

<sup>5</sup> Levél Baráthhoz 1862 máj. 27.

<sup>6</sup> Levél Baráthhoz 1863 jun. 23.

<sup>7</sup> 31. és 32. szám.

lyozások kritikája tárgyai, s úgy íródhatott, hogy a mi Szabónál másképp volt, mint a hogy Dömötör tanulta, azt teljes nyugalommal hibás nézetnek jelentette ki. De Dömötör e kritikái kísérletének mégis van egy érdekessége: röviden már megtaláljuk benne a ballada azon némileg új felfogását, a melyet később részletesebben fog egy nagyobb műben kifejteni.<sup>1</sup> A ballada mivolta ifjúságának legkedvesebb kérdése, s akkoriban a poétikának — Arany balladáinak rendkívüli sikere folytán — egyáltalán legidőszerűbb és legizgatóbb problémája Magyarországon. Már Kőrösön is írt róla egy dolgozatot, a melyet a Szivárvány című kézzel írott diákújságban ki is ad.<sup>2</sup> De még mindig tovább foglalkozik a balladával; leírja magának Goethe balladáit, hogy a szünidőben majd gondolkodhassek róluk,<sup>3</sup> fordít is belőlük, másoltat Baráth-tal és másokkal, úgyhogy különféle nyelvű balladákból gyönyörű gyűjteményt állít össze. Meglepődve veszi észre (s későbbi nagy tanulmányában is tárgyalja ezt) a magyar népdaloknak az idegenekkel való érthetetlen egyezéseit.<sup>4</sup>

S közben, bár többször megfogadta már, hogy »leteszi a lantot, nyugodjék«, gyakorlatilag is műveli a költést. »Olyan ez a költészet, pajtás, hogy ha az ember egy kezét odaadja, mint az örvény, az egész embert maga után rántja«, írja Baráthnak. Igaz, hogy neki nem egy sikere volt verseivel, s balladáival pályadíjakat is nyert.<sup>5</sup> De egy sem maradt meg közülök. Sok műfordításából megvan egy: Heine *Abschied* című dalának fordítása 1863. nyaráról.<sup>6</sup> A Heine könnyed báját persze nem tudja magyarul megszólaltatni, de jó rímeiben és kifogástalan, bár kissé prózai nyelvében nyilvánul már a műgondra való törekvés.

És ismerjük egy versikéjét, a melyet 1863. újévére a nagy-kőrösi postásoknak írt. (Úgy látszik, itt is szokás volt az újévi köszöntőt poétákkal iratni; Arany is írt egyet 1853-ban Tüge Sándor levelészeknek.) A négy strófás versben mindenféle jót kíván Dömötör és azután így ír:

Ezt kívánja s még e mellé  
Jó bort és sok jó kedvet,  
Teljék meg annak tárczája  
A kié tán üres lett.

Ha vidám a házi gazda  
És erszénye tele van,  
Ugy a postás se koptatja  
Csizmatalpát hasztalan.<sup>7</sup>

<sup>1</sup> Szinnyi tévesen úgy írja, hogy 1857-ben jelent meg. Ekkor Dömötör 14 éves volt s a Prot. Lap még nem is indult meg.

<sup>2</sup> Levél Baráthhoz 1862 nov. 8.

<sup>3</sup> Levél Baráthhoz 1863 jun. 28.

<sup>4</sup> Levél Baráthhoz 1863 aug. 28.

<sup>5</sup> Levél Baráthhoz 1863 jan. 3.

<sup>6</sup> Egy Baráthhoz írt levélben. 1863 aug. 28.

<sup>7</sup> Baráthhoz írt levélben. 1863 jan. 3.



A nagykőrösi levelész (nem tudni, még mindig Tüge volt-e a csizmatalp hasztalan koptatója) meg lehetett elégedve a rigmussal. De van valami feltűnő az ő diákkori irogatása körül: az igazi líra teljes hiánya. Nála a költészet nem szolgált túlaradó érzelmek levezetésére. Csakhogy ekkor még a jeles nagydiák tekintélye megkívánta (pláne az Arany gimnáziumában), hogy ha kell, a versírásban is ki tudja vágni az ember a rezet. Így aztán Dömötör kiműveli verstechnikáját akkor, mikor voltaképp még nincs rá szüksége, mikor a ritmust csak játékként csengeti, s midőn aztán lesz mondanivalója, kitűnő kész formák cziszolt ezüst kelyheibe töltheti. Így történik, hogy Dömötör csaknem tökéletes külsővel lép fel s miután fellépett, legföljebb tartalmasabbá válik, művészibbé már alig.

Igazi kisvárosi jódiák ekkor Dömötör; társai közül mindössze több ismeretével, némi szavaló és tollforgató ügyességével válik ki. Nincs még benne semmi feltűnően egyéni, elütő és titokzatos. Érdeklődése, levelei, ha nem irodalmi híreket tárgyalnak, mind csak az iskolai ügyek körül forognak. S van benne valami nyers önérzet. A gimnázium legjobb tanulójának büszkesége szól belőle, a kit már meg-megsüvegelnek a kisebb fiúk, a ki a tanárait már helyettesíti is olykor az V. osztályban, sőt néha a VI.-ban is.<sup>1</sup> De egész szemhatára a kisvárosé. A diákok itt csupa nagy embert látnak egymásban: Dömötörnek van egy barátja, Tolnay Samu, a ki jól hegedül; Dömötör az ő kőrösi szemmértékével írja Baráthnak: »ha arra adná magát, lenne belőle művész.«<sup>2</sup> A maga jövője felől meg kételkednek talán? A levelei kritikákkal vannak tele. Látszik, ezek legfontosabb élményei. Kőrös, a társai, a tanárai, az iskolája, mind megméretnek és könnyűeknek találtnak.

Szűk lett neki is Macedónia. A gimnáziumról ezt írja Baráthnak: »Minden úgy megy, mint azelőtt, csak a vesztegetés még szemtelenebb.«<sup>3</sup> »Valahány zsidó fél, hogy másutt megbukik, mind Kőrösre jön, s itt ... itt felveszik!«<sup>4</sup> Folyton azon töri a fejét, hogyan hagyhatná ott »ezt a rongyos Kőröst«, a hol sem mulatság nincs, sem tanulni nem lehet.<sup>5</sup> Megfordul a fejében Pápa, Debreczen és mind sűrűbben és mind határozottabban Pest. Miután leteszi az érettségét (mikor három aranyat is kap, a Tomory ötaranyos pályadíja, Dömötör végtelen boszúságára, megosztatván<sup>6</sup>), megerősödik az a szándéka, hogy jogásznak megy a fővárosba. De Pesten fölkeresi földijét, távoli rokonát és barátját, Tolnai Lajost, a ki aztán

<sup>1</sup> Baráthhoz írt levél. 1862 nov. 8.

<sup>2</sup> Baráthhoz írt levél. 1862 jun. 28.

<sup>3</sup> 1862 jan. 6.

<sup>4</sup> 1862 júl. 1.

<sup>5</sup> 1863 jan. 3.

<sup>6</sup> 1862 ápr. 2., aug. 7., szept. 17., okt. 3.

lebeszéli erről a pályáról. Elmeséli, hogy mikor ő annak idején Aranytól tanácsot kért, az öreg úr azt mondta neki: ha ügyvéd lesz s meg akar élni, hagyja el végkép a szépirodalmat, de ha erről nem akar lemondani, menjen papnak, akkor tanár is lehet, biztos lesz a megélhetése s tanulhat, dolgozhatik magának. Arany szava egészen beteljesedett. Győry Vilmos is ugyanígy beszélt: a forradalom óta Dalmady tette le legjobban az ügyvédi vizsgát s  $\frac{3}{4}$  éve egy krajczárt sem keresett az irodája révén; Vida József havonként sem tud pert kapni s eléli a felesége egész vagyonát; Bús Vitéz első nejének kegyelméből él.<sup>1</sup> Ebben a korban valóban oly szegény volt az ország, hogy ügyvédeknek sem bírt eltartani; ennek a társadalomnak nem kellett mérnökök, tanárok is alig; az írás, ujságírás, a mit úgy szeretne Dömötör, meg épen nem kenyérkereső pálya még, e műveletlen és szegény népben nincs oly közönség, a melynek művelődési szükségletei lennének s azokra áldozni is képes volna; ennek a nyomorgó társadalomnak csak papokra van szüksége. Ezért, a ki föld és tőke híján mint tanult ember akar megélni, kénytelen pappá lenni, s ekkor az az előnye is megvolt, hogy így könnyen átléphetett az országosan még nem rendezett tanári pályára is. Ezeknek a gazdasági körülményeknek s nem a nagy vallásosságnak kell tehát tulajdonítanunk, hogy oly sok ez időtájt a papi író (bár persze ez a foglalkozás aztán tovább hatott irodalmunk szellemére is), s hogy Dömötör is, bár kedve, hajlama, szándéka más volt, rászánta magát a theológiára. Ez a választás rokonainak jobban tetszett, mint neki. Nem volt neki való pálya: irtózik a morális themáktól, a theologiai kérdésekről sem szeret beszélni, s szerinte a papi pályára egyáltalán csak olyan emberek lépnek, a kiknek másra nincs tehetségük vagy készütségük.<sup>2</sup> S tovább gyötri az ingadozás. Mi teszi neki oly küzdelmesen nehezzé a döntést? Az íróvá létel délibábos vágya hajtja őt Pestre, az nem engedi, hogy ügyvéddé lehessen, az kerestet vele minden áron irodalmi középpontot, még ha Dab vagy Dömsöd volna is az. Teher csak ez az ostoba vágy, ki kell dobni az emelkedni akaró lég-hajóból. E gonosz hangulatú szünidőben elégeti verseit, abba-hagyja francia-tanulását s kettétöri szépreményű tollát. De így meg leggyönyörűbb álmairól mondott le, így czéltalaná vált élete, s minek dolgoznia annak, a kire egy somogyi vagy baranyai paróchia vár?<sup>3</sup> Szörnyű kétségbeesésbe süllyed, s tetézi bánatát az az önfeláldozó robot, a melyet bátyjai szemrehányás nélkül végeznek érte. Emiatt nem ura elhatározásainak: neki mindenáron meg kell felelnie testvérei nagy reményének.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Levél Baráthhoz 1862 aug. 7.

<sup>2</sup> Levél Baráthhoz 1862 szept. 17.

<sup>3</sup> Levél Baráthhoz 1862 szept. 17.

<sup>4</sup> Levél Baráthhoz 1862 okt. 3.

De a kitépett álmok kisarjadtak újra ; nem tud lemondani sem Pestről, sem az írószágról. Reménykedik Szilágyi támogatásában.<sup>1</sup> Hazulról nem kívánhat sokat, de ő nem bánja, ha koldulnia kell is. Így szállásolja be magát 1863. szeptember végén a theologusok szobájába. Nagy öröme Török Pál ismeri nevét a Tomory három aranyáról. De ekkor megtudja, hogy a theologia itt három év lévén, előkészítőül el kell végeznie valahol még egy osztályt. Újból kénytelen tehát visszamenni Kőrösre. Képzeltető, mily életűnt szomorúsággal zuhan vissza a kőrösi homokra. »Hidd el, pajtás, olyan életem lesz az idén, hogy a pokol gyönyörteljes ehhez képest !«<sup>2</sup> Úgy él itt, mint egy bujdosó trónörökös. Már nem érzi magát kőrösi diáknak, szeme Pestre van függesztve, örökös olvasással készül a jövő évre, Baráth-tal majdnem kizárólag irodalomról levelez. Olykor ugyan eszébe jut a kérdés, miből fog megélni, de különben boldogan ábrándozgat jövő esztendei életéről : » . . . mert az én életem Pesten lesz igazi élet, itt csak tengés, s ott meg is fogom mutatni, hogy nemcsak henyélni tudok, hanem ha kedvemem el nem veszik, dolgozni is. Óh, minő pompás dolog lesz az, ha valami szeget üt a fejembe, Aranytól megkérdeni ; minden kéthétben, vagy legalább minden hónapban egyszer beszélgetni vele ; úgy hiszem, egy félórai beszéd alatt sokat fognék tőle tanulni . . .«<sup>3</sup>

### III. A theológián. (1863—65.)

Dömötör ingyen lakást kap a theológián, van convictusa is,<sup>4</sup> Szilágyi ajánló sorai is felhívhatták rá fölöttesei figyelmét, Tolnai megigérette, hogy a nála ajánlkozó tanítványokat neki juttatja :<sup>5</sup> s ő ebben a kedvező helyzetben, a mellett, hogy most is a legjobb tanulók közé küzdi fel magát, minden vágyával az irodalom felé fordul. Fenntartotta ismeretségét Aranyval s amellet megismerkedett minden tehetséges tollforgatóval, a kivel csak szeret ejthette ; Tolnai volt a mentora, ő ismertette meg Gyulaival s a fiatalabbakkal, Zilahy Károlylyal, Szász Bélával, Komócsyval, Szabadossal, stb. Dömötörben, mint máskor, úgy most sem buzgott nagyon az alkotó tehetség, elsősorban tanult, képezte ízlését, íróbarátai közt az éleslátású, szigorú, de baráti kritikust képviselve. Ösztönzésükre dolgoztatni kezd kifelé is, öntudatos, komoly bírálatot ír a *Hölgydivatlapba* Lauka Gusztáv verseiről s az *Ujabb magyar lantosok*

<sup>1</sup> 1862 okt. 3.

<sup>2</sup> Levél Baráthhoz 1862 okt. 3.

<sup>3</sup> Levél Baráthhoz 1863 jún. 28.

<sup>4</sup> Levél Baráthhoz 1863 aug. 28.

<sup>5</sup> Baráthoz írt levél. 1863 aug. 28.

című anthológiáról.<sup>1</sup> A Kisfaludy-Társaság 1864-ben pályázatot tűz ki a ballada elméletére. Ez persze kapóra jött Dömötörnek: tovább folytatva régibb kutatásait, nagykőrösi dolgozatai alapján csakhamar tető alá hozta *A balladáról* című nagy tanulmányát.

Hogy Dömötörnek már gimnázista korában határozott nézete volt a balladáról, mutatja Szabó K. poétikájáról írt bírálata: a balladát már lírai alakú elbeszélő költeménynek nevezi, és — mint később — már vallja, hogy míg a románczban a hős jelleme tükröződik, a balladában valami lelki mozzanaton nyugvó rendkívüli esemény van elbeszélve, sőt már látja azt is, hogy e felfogás szükségszerűen visszatekintő nálunk, mert fényénél 1848. előtti ballada-irodalmunk egy-két vers kivételével megsemmisül. Most rendszeresebben, körültekintőbben vizsgálva meg e kérdéseket, a következő eredményekre jut:

A népköltészet fejlődése nem írható le műágak szerint, benne, főleg az elbeszélő részében, líra, epika és dráma keveredve található. Eleterős műköltészet csak a népköltészettől születhetik. Mivel azonban az európai nemzetek a balladát nem ismerő klasszikus irodalmat vették mintának: nem is lépett fel e műfaj, míg csak az írók vissza nem tértek a néphez. A németeknél Goethe, nálunk Arany volt az úttörő; náluk ugyanis az elbeszélésben a lírai, eposzi és drámai elem már szintén együtt jelenik meg. Mi hát a ballada? A külső forma, a lírai elem képviselője, természetszerűleg könnyű folyású, dalra teremt, tárgya pedig mindig valami lélektanilag megokolt, tehát nem véletlenszerű rendkívüli esemény. Ezután megjelöli a különbségeket a ballada és a rokon műfajok (románcz, stb.) között. Arra a kérdésre, hogy a ballada hőse önállóan vagy végzetszerűen cselekszik-e, azt feleli, hogy végzetszerűen, de belső végzettől hajtva. Majd elítélően szólva az axiomaszerű tanulsághoz készített balladákról, abban foglalja össze az eddigieket, hogy a ballada kerek mesét, lírai hangon, drámai rendezéssel beszél el. Mind e jegyek együtt csak Aranynál találhatók irodalmunkban. A balladának fontos szabálya a rövidség. Az előadás objectiv, de — persze módjával — alanyiség is vegyülhet belé. Röviden a ballada: »Egy elbeszélő dal, melynek személyei drámaiak, cselekménye drámailag fejlődik, s nem annyira ezen esemény, mint ennek hatása beszéltetik el tárgyilagosan.«

Ez eredményeket a Gregusséival összehasonlítva, feltűnik a sok egyezés: mindkettejük szerint a ballada a népköltészet talaján terem meg; egyformán súlyosnak tekintik Arany jelentségét; mindketten megállapítják, hogy a népköltésben s a

<sup>1</sup> E bírálatot Baráth említi, de a jelzett helyen nem tudunk ráakadni.

balladában vegyül a három költői ág.<sup>1</sup> Magának a balladának meghatározása sem egészen eredeti, Szász Károly például így formulázta meg már előbb e műfajt: »elbeszélő anyag drámai szerkezettel s lírai előadással«. Úgy lehet a dolog, hogy bár a balladának ezt az elméletét rendszeresen most fejtették ki először, de e nézetek már valahogy a levegőben voltak. Dömötörnek két valószínű forrását jelölhetjük meg: az egyik a meglehetősen kialakult irodalmi köztudat, a melynek felébresztője és mintaképe Arany győzelmes ballada-költészete volt, a másik maga Arany, mind kritikai műveiben tett idevágó megjegyzéseivel, mind élőszóban adott felvilágosításaival. Hogy Dömötör Aranynál kérdezősködött egyről-másról, leveleiben többször említi; hogy pedig mennyit vett át (Greguss is) Arany bírálatából, láthatjuk, csak Aranynak Bulcsu Károly (1860), de főleg a Szász Károly költeményeiről (1861) írott kritikáit kell elolvasnunk.<sup>2</sup> Látjuk tehát, hogy Arany nemcsak megcsinálta a magyar műballadát, de e műfaj elméletének megszületésénél is oroszlánrésze van. S látjuk azt is, hogy Dömötör teoriája korántsem oly új és önálló, mint a hogy ő maga fiatalos önérettel hangoztatja.

Értekezésének értékéről igen ellentétes nyilatkozatok vannak. Vannak, a kik nagyrabecsnülnek, de Angyal Dávid teljesen elítélőleg szól róla. Annyi tény, hogy ily nagyobb műhöz még szemmeláthatólag nem futja a tüdeje: mondanivalói elrendezésében igen kapkodó s gyakran kénytelen őket oly mesterséges külső kapcsokkal kapcsolni egybe, mint »Mehetünk tovább...«; annál inkább kényszerül erre, mert nem egy fölösleges fejtegetést ad: például a népköltészet tárgyalása az összefüggésnek csak igen vékony czérnaszálával van a továbbiakhoz fűzve. Ezzel szemben azonban mutatkozik már szépirodalmi ismereteinek szé-

<sup>1</sup> E megfigyelést Dömötör Gregusstól vehette. Greguss *A népköltészet viszonyáról a műköltészethez* cz. tanulmányában (*Tanulmányai*, I. k., 51. l., 1860) így ír: »... minél kezdetlegesebb valami, annál több elem van meg benne osztatlanul; az izesülés, különködés magasb fokon kezdődik. Így a népköltészetben még együtt vannak a költészetnek későbbben külön-külön idomokban szétváló egyes ágai.«

<sup>2</sup> Arany Bulcsut bírálva, a *Hunyadi végső diadaláról* így ír: »... balladai hangon van tartva, de a ballada tömött, cselekvényes, fordulatos menetele helyett csupán egy mozzanat festői felfogására szorítkozik...« Alább a »balladának koncentrált rövidségét« említi. A Szász Károly kritikából: »Térmészete a balladának... hogy nem a tényeket, hanem a tények hatását az érzelem-világra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragicumát fejezi ki mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaikból... csupán annyit vesz föl, amennyi mulhatatlanul szükséges...« (*Csomor Danyi.*) *A Salamon átka* tárgyalásánál: »általában e költemény benső alkata egészen balladai, de külseje annyi leíró elemet szedett magára, oly magyarázatos, sok szóval járó, hogy versnek lehet jó vers, de nem ballada.« *A IV. Béliánál*: »... ha valamely epikai faj, úgy bizonyosan a ballada-féle az, melyben szükség, hogy az alapeszme érzéssé olvadjon mintegy, mely legkevésbé tűri az ily tanulság-szerűen levonható maximákat.«

lessége, mely nem egy philologiailag becses észrevételre is rávezeti az egyes motivumok átvételének s találkozásának tárgyalásánál, józan és művelt kritikai készsége, méltató tehetsége és éles elméje (például a ballada elkülönítésében a rokonfajoktól). Röviden: ha Dömötör e tanulmányban nem adott is nagyon értékes munkát, megmutatta benne munkaképességét.

A Kisfaludy-Társaság ritkán választotta még szerencsésebben pályakérdését. Termékeny is volt a pályázat. Kilencz mű érkezett be. 1865. február elsején volt a Társaság ülése. Ott volt a karzaton a ref. theologia egész ifjúsága. Tóth Kálmán segédtitkár olvasta fel a jelentést, a mely szerint a bírálók, Bérczy Károly, Fábíán Gábor és Salamon Ferencz az V. számú pályaművet ajánlják a kitűzött díjra, de a III. sz. is »önálló vizsgálat eredménye s többnyire helyes nézeteket foglal magában, az is főkép a lélektani és erkölcsi elemeket bonczolja, sok ismeretre és olvasottságra mutat, előadása is világos; de nem oly kimerítő, mint az V., sem pedig nem fogalmazza elég szabatosan azt, a mit a példákából tanulságképen elvon. Innen hézagossága is«; mint ilyet dicséretre s az Évlapokban kiadásra ajánlják.<sup>1</sup> Felbontják a jeligés leveleket: az V. sz.-ból Greguss Ágost fényes neve tűnik elő. Langyos éljen. A III. sz.-ból Dömötör János nevét olvassák fel. E névtelen név ismeretlen mindenki előtt; csak a karzat riad rettenetes tapsra. Az ősz kisfaludysták mosolyogva nézik, mint gyullad boldog pirosság egy másodéves theologus arczán a karzaton szorongó diákok között.<sup>2</sup>

Az ifjúnak, kinek ekkora dicsőség jutott, »mikor még legénytoll sem pehelyezett állán«, képzelhető a tekintélye társai közt. Ballagi Mór mint a legjobb theologust, őt vette házitanítóul két fia: Géza és Aladár mellé, s házánál alkalma nyílt összeköttetéseit a protestáns egyházi élet és a politika főbb szereplőivel kiegészíteni. Oly boldognak érezte itt magát, mint a hal a vízben. Pompásan tudott hallgatni; csak ritkán tett egy-egy komoly és sima megjegyzést.<sup>3</sup> A mily örömmel figyelhette gyors belső érését, oly akadálytalan és könnyű volt a külső érvényesülése. Mikor Zilahy Károly, az ifjú írői gárda legtehetségesebb tagja meghalt (1838—1864), barátai kiadták a műveit s Dömötörrel iratták meg a bevezető életrajzot. Itt Dömötör nem próbálkozik Zilahy lelki életének behatóbb rajzával, stílusa még bátortalan, életlen, mondatai laza szerkesztésűek (egy találó bonmotval mégis jellemzi Zilahy modorát: »Zilahynak pedig gyöngéje volt, hogy szeretett az emberek gyöngéire tapintani«), de adja műveinek kritikai méltatását

<sup>1</sup> A Kisf. Társ. Évlapjai. Új folyam. II. k. 43. 1. Maga az értekezés a 398—447. lapon.

<sup>2</sup> Eötvös Károly Lajos úr elbeszélése.

<sup>3</sup> Dr. Ballagi Aladár úr elbeszélése.

és igen részletesen rajzolja Zilahy életét. Különösen ez teszi igen becstessé e művet, mely hasznos, anélkül, hogy tehetségre vallana.<sup>1</sup>

Irogatott újból verseket is; *A malomban* című verse, az első, mely nyomtatott lapban megjelent,<sup>2</sup> ez az elmés hasonlatból alkotott szerencsés költemény, jól mutatja szembeszökő haladását; tanulmányozta az irodalom elméletét és élvezte a sikert; hitt magában, tehetsége hódító erejében; jóbarátai, befolyásos ismerősei várakoztak fellépésére: hogyan hitt volna hát irodalmi jövőjében?

#### IV. Edinburgh.<sup>3</sup> (1865—66.)

Mikor a skót szabad egyház ösztöndíjakat tűzött ki Edinburghban teológiát hallgató magyar ifjak számára, Török Pál superintendens, a ki kezdetől fogva jóindulattal támogatta Dömötört, 1865. őszén őt küldte ki Skóciába. Dömötör kapott az alkalmon megismerkedni az angol nemzettel, nyelvvel és műveltséggel. »Mi könnyű volt elbúcsúzniom, elválnom! — írja. — Felhő ha volt, mosolygó volt orczámon. Bár egy-két szem könnyben úszott: indultam Srózsaszínre jövendőmet rajzoltam.«

November elsején nyitották meg az iskolát. Eleinte persze keveset értett az előadásokból, de lassan hozzászokott a nyelvhez, a néphez, a koztához, mindenhez — csupán a pudding egy nemétől kapott mindannyiszor valóságos tengeri betegséget. És a hogy szomjas elméje beleveti magát a mindenféle ismeretek tengerébe, a hogy tanulmányozni kezdi a skót társadalmi és egyházi életet, a hogy olvasgatni kezdi az angol szépírók mellett az angol philosophusokat is: a fölbuggyanó kétely kezdi megingatni hitének templomfalait. Vallását a bigott skót néplélek torzító tükrében pillantván meg, szinte megütközve fordul el tőle. Áldott jó emberek az ő skótjai (Nicolson és Macdonald családját később is elemlegeti), szavakat nem talál dicséretükre. Valósággal tenyerükön hordozzák őt. A keresztyén szeretetnek őszintébb, tisztább, erősebb nyilatkozatát sehol nem találhatja. Józan, tiszta az eszük is —

<sup>1</sup> *Zilahy Károly munkái.* 2 köt., 1866. A bevezetés címe: *Zilahy K. élete* I—XXIII. 1. Aláírva: D. J.

<sup>2</sup> Fővárosi Lapok, 1865.

<sup>3</sup> Edinburghi élményeiről Baráthhoz írt leveleiben ismét több igen érdekes tudósítást találunk, a melyeket azonban Baráth (talán vallásos elfogultsága, talán Dömötör halálának még igen közel volta miatt) nem használt fel eléggé. A skóciai esztendő azonban oly fontos Dömötör lelki fejlődésében, hogy szükségesnek tartottuk kimerítőbben rajzolni. E fejezet egészen Dömötörnek Baráthhoz 1865 nov. és 1866 máj. 27. közt írt edinburghi levelein alapszik. Ezzel elég pontosan meg van adva e fejezet kútforrása, úgyhogy talán felesleges az egyes idézett levelek dátumát pontosabban megjelölni.

annál érthetlenebb Dömötör előtt az a korlátoltan orthodox és zsarnokian vakbuzgó vallásos közvélemény, amely fojtó teherként nehezedik az ő szabadabb elméjére. Visszaretten tőlük és nevetségeseknek találja őket. Ő nem hitetlen materialista s elismeri ezeknek az embereknek keresztyéni szívét, de vallásos nézeteik sötétek és nevetségesek. Dömötör majdnem elnevette magát, mikor egy egyházgyűlésen egy párt azt indítványozta, hogy a templomban csak zsolnárokat énekelhessenek, mert a himnuszok emberi művek lévén, nem méltók az Úr dicséretére. Ha Jézus szegény föltámadhatna, valamennyi keresztyén felekezetnek azt mondaná: Nem ismerlek titeket, én azt mondtam, hogy az istent lélekben kell imádni, s lerontottam a formalitások helyét (a zsidó egyházat), ti pedig ahelyett újat építtetetek. Úgy van Dömötör ezekkel az emberekkel, mint Schleiermacher volt az egész egyházzal: az esze pogány, a szíve keresztyén volt; az ő szíve is, bármily alacsony fokra helyezi őket esze, nagyon szereti őket. Nem ennek a schleiermacheri lelki állapotnak szavai-e ezek a sorok a *Távolból* című költeményéből, a mely mintegy verses összefoglalása edinburghi élményeinek:

A dicséret égi dallamával  
Meghatja még most is szívemet:  
De gyermeteg, anyagi beszédű

Szövegében már nem hihetek.  
S ha szemem a magasba függesztem,  
Ver a szív, de a szem mit se lát.

Nagy érdeklődéssel ír Barátnak a glasgowi »világosság utáni törekvésről«. Miközben a felvilágosodottabb glasgowiak, a vasárnapi vasúti közlekedés elnyerése végett (a mely ekkor tilos volt Angliában) meglehetősen bátorsággal bírálják a tizparancsolatot: kitört a marhavész. A papok a két tény közt oki kapcsolatot fedeztek fel s Isten kibékítése céljából imádkozást tanácsoltak a népnek. Néhány pap erre viszont azt kezdte prédikálni, hogy Isten csak akkor segít rajtunk, ha magunk is segítünk, s végül »kimondták az igazat, hogy az imádság csak az én szívemre van hatással . . . s Istenre nem«. Helyes, tehetjük hozzá, de az én szívemre is csak addig, míg hiszem, hogy Istenre is; mihelyt beláttam, hogy az én imámnak nem lehet oly varázserereje, a melylyel Istennek szándékait s a dolgok menetét megváltoztatná: rám sincs hatása többé. Valóban, mondja is Dömötör: »Oda van az ártatlanság fénye. Az imának csekély balzsama.« (*Távolból*.)

De hol van különben az a világos ész, a melyet nem köt az ú. n. hagyományos hit, hanem »ha ma belátta, hogy Krisztus nem egyéb, mint a legmagasabb erkölcsi ideál«, akkor ki is mondja azt? Itt az embernek el kell nyomnia azt az ösztönét, mely gondolatainak kinyilatkoztatására készíti, hacsak nem akarja, hogy az egyház kiátkozza. Ő annál inkább köteles így tenni, írja a reflektor-világítású mondatot, »mert a leg-



irtózatossabb betegségben szenvedett s rám még emléke által is áldást hozó édes anyámtól oly ingerlékeny és gyarló testet örökölttem» (csillag alatt a levél alján megjegyzi: »melyet a visszaélés még jobban azzá tett. Nem akarom mosni magamat, s a mit magam tettem, máshonnét származtatni, de a fent említett ok is áll«), melyben az örülés könnyen utolérne.»

A világ egy száraz malom; egy foknyi fordulása is, melyen az egész emberiség dolgozik, roppant időközökben történik. Mi juthat abból egy-egy emberre? ! Nincs naivabb a világmegváltás nagyzásánál.

Hiszen volt már Megváltója  
S e világot meg nem óvta.  
Hát te gyarló, mit tehetsz !

— írja bizonyynyal ez idő tájt *Küzködés* cz. versében. Nyugodj bele mindenbe. »Vezsem a világot úgy a mint van. A mi szép benne, az szép, a mi pocsok, az pocsok, a mi jó, jó, s teszek mindent úgy, a mint szeretem, s ha már így önzéssé teszem a világot, csak azon igyekszem, hogy ez önzés minél némesebb önzés legyen.« De midőn csüggedten belátja, hogy nincs érdemes cél, a mely egyszersmind lehetséges is volna: nem felejt el, hogy valami élethazugság mégis kell az embernek. Ilyen élethazugságnak, a mely munkája érdemes voltának illúzióját megadja néki, választja az aesthetikát és irodalomtörténetet. Ezek meg fogják neki adni azt az öntudatot, hogy »általános emberi érdekű dologgal foglalkozom, s ha ezt teszem minde-nemmé, akkor olyan fontos dolognak tudom nézni, hogy akkora erővel és lelkesedéssel forduljak felé, a melyik nélkül nagy dolgot nem lehet csinálni; s minthogy végre nem feledhetem, hogy csak magam tettem ezt nagygyá magamnak, akármennyi eredményt találnék elérni, soha el nem bízhatom magamat.«

Szokott hangulata: tréfát űzni abból, a mi bántani akarja. De jaj, ha a templom eszébe juttatja a »borzasztó theológiát«. Nem egyéb az nagy rakás szórszálhasogatásnál, olyasmi, mint a kör négyszögesítése, az örök mozdony, vagy az örökké égő lámpa — s »mégis 100 eset közül 80-ban pap leszek«. De egyre távolabb áll a pappá lételtől. A vizsgákra sem készül már. Mi lesz majd, ha kérdik: »hadd lássuk, hogyan tudja a dogmatika, symbolika, apologetika, homiletika, katechetika s nem tom még miféleka ez s ez paragraphusait«. Nem mer szemébe nézni az ő jó skótjainak. Egy második pályaválasztás elé jut, mert a papságtól egyre határozottabb irtózat fogja el. Nem akarva minden idejét theológiára szánni, minden falatot önvád mellett nyel le. A pesti »birkaistállóba« (a theológiát érti) sem akar visszamenni. Mitévő legyen hát — kérdi a *Távolból* cz. versében:

Hová menjek? s merre vegyem utam?      Mig másoknak a világ tűzoszlop:  
A jövődő hol van? s mi leendő?            Nekem az csak néma siri csend.

Siet haza Magyarországra. Hiába marasztalják a szeretőskótok, 1866. aug. 15-én megindul. Otthon, a maguk egyszerűségében oly boldog bátyjai közt újból megsajdult szívében a fájdalom, hogy miért is hagyta el azt a csöndes kis szerény lakot. Barátai észrevették rajta a mély változást. Ismeretekben, gondolatokban százszorta gazdagabb ember jött vissza közéjük, a ki azonban a mit így nyert a réven, elvesztette a vámon: vigságban, becsvágyban, boldogságban. Ha mély lett, mint a tenger, de époly keserű is. De elvégre természetes, hogy az ő állandó bíráló lelke a vallás terén is a skepsisre hajlott. Kétkedve az Istenben, hogyan hitt volna régi hitével az emberekben? A legsötétebb tragédiákra disponálva jött haza.

E kor protestáns ifjainak az volt Skócia, a mi egy félszázad múlva Párizs lett íróinknak. Akkoriban magukból kiforgatva, helyüket nem találva, meghibbant különcökként onnan tértek haza a »magyar Ugarra.« Mivel azonban kevesebben voltak a künnjárók, mint ma, s változásuk főként morális jellegű volt: e változásokból nem hajtott ki egy harcos irodalmi és politikai mozgalom, mint századunk elején, az eredmény nem lett más, mint a hazajöttek keserű idegensége, meg nem értettsége, zárkózottsága, öngyilkossága — s egy-egy rejtve hullámzó, elmélyült lelkiélet. Ha szabad Dömötörré alkalmaznunk egy félszázaddal későbben virágzó költő sorait, ő is »Paraszt zsályaként aludt el S dús krizantém-fürttel ébredt.«

KOMLÓS ALADÁR.